

پژوهشکده علوم و معارف حدیث: ۹۹

این کتاب با حمایت و مشارکت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است

محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۲۵ -

[موسوعة معارف الكتاب والسنة. ترجمة فارسی]

دانش نامه قرآن و حدیث / محمد محمدی ری شهری با همکاری جمعی از پژوهشگران؛ ترجمه حمیدرضا شیخی و دیگران. - قم: دار الحدیث، ۱۴۳۲ق = ۱۳۹۰ -

ج. - (پژوهشکده علوم و معارف حدیث: ۹۹)

ISBN (set) : 978 - 964 - 493 - 494 - 0

ISBN : 978 - 964 - 493 - 493 - 3

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتاب نامه.

۱. احادیث موضوعی - دایرة المعارف ها. ۲. احادیث شیعه - قرن ۱۴. ۳. احادیث اهل سنت - قرن ۱۴. الف. شیخی، حمیدرضا، ۱۳۴۵ - ، ب. عنوان: موسوعة میزان الحکمة. ج. عنوان.

BP ۱۳۶/۹/م۳ د ۲۱۳۸۴

فهرست نویسی پیش از انتشار، توسط کتابخانه تخصصی حدیث / قم.

دانشنامه قرآن و حدیث

فارسی - عربی

محمدی شیری

جلد دوم

بایگاری

مجموعه از پژوهشگران

ترجمه

حمید رضا شیری

دانش نامه قرآن و حدیث / ۲۴

محمد محمدی ری شهری

همکار: سید رسول موسوی، سید رضا حسینی، عبدالهادی مسعودی، احمد دیلمی، محمدرضا محسنی نیا، محمدرضا وهابی
مترجم: حمیدرضا شیخی

بازبین علمی: سید محمدکاظم طباطبایی، عبدالهادی مسعودی، حسنین دباغ
بازبین ترجمه: محمد مرادی، محمد هادی خالقی
بازبین نهایی: سید مجتبی غیوری
مصدریاب احادیث: محمدرضا سبحانی نیا، علی شاه علیزاده، غلامحسین مجیدی، علی حجیمی
اعراب‌گذار: مرتضی خوش نصیب
مقابلہ گر با مضامین: عبدالکریم مسجدی، رعد بهبهانی، عبدالکریم خالقی
سروراستار: محمد هادی خالقی
ویراستار فارسی: محمد باقری زاده اشعری، سید محمد دلّال موسوی، مرتضی بهرامی خشنودی
ویراستار عربی و شرح لغات: حسنین دباغ، عبدالکریم مسجدی، عادل اسدی، ناصر علی عبدالله (حکمت)
مدیر آماده سازی: محمد باقر نجفی
فهرست ساز: علی اصغر ذریاب
نمونه خوان فارسی: علینقی لنگران، محمود سپاسی، سید هاشم شهرستانی
نمونه خوان عربی: محمد علی دباغی، حیدر وائلی
خوش نویس: حسن فرزنانگان
حروفچین: فخرالدین جلیلوند، حسین افخمیان
صفحه آرا: سید علی موسوی کیا
ناشر: سازمان چاپ و نشر دار الحدیث
چاپ: اول / ۱۳۹۰
چاپخانه: دارالحدیث
شمارگان: ۲۰۰۰
قیمت دوره: ۱۵۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ تلفن: ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۲۳ / فاکس: ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۷۱ / ص.پ ۳۷۱۸۵ / ۴۴۶۸
نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم): ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۴۵ / فروشگاه شماره «۲» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی ۷ صحن کاشانی): ۵۵۹۵۲۸۶۲
فروشگاه شماره «۳» (مشهد مقدس، چهار راه شهدا، ضلع شمالی باغ نادری، مجتمع فرهنگی تجاری گنجینه کتاب، طبقه هم کف: ۳ - ۵۱۱ ۲۲۴۰۰۶۲
فروشگاه شماره «۴» (مشهد مقدس، میدان تختی، خیابان شهید اسدالله زاده، نرسیده به چهار راه پل خاکی، سمت چپ، ساختمان کوثر، تلفن: ۲۲۲۱۴۲۴

<http://darolhadith.ir>

darolhadith.20@gmail.com

ISBN(set): 978 - 964 - 493 - 494 - 0

ISBN: 978 - 964 - 493 - 493 - 3

* کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست اجمالی

۶. برادری

۹	درآمد
۲۳	فصل یکم: تشریح برادری دینی
۳۵	فصل دوم: تأکید بر برادری دینی
۵۹	تحلیلی دربارهٔ راز دوستی و دشمنی برای خدا
۶۵	فصل سوم: برکات برادری دینی
۹۳	فصل چهارم: حقوق برادری
۱۲۹	فصل پنجم: نقش برادری دینی در تأسیس حکومت اسلامی
۱۸۱	فصل ششم: صفات برترین برادران دینی

۷. ادب

۱۹۰	درآمد
۲۰۵	فصل یکم: معنای ادب
۲۲۳	فصل دوم: فضیلت ادب و ترغیب به آن
۲۳۹	فصل سوم: ریشه‌های ادب
۲۵۷	فصل چهارم: آثار ادب
۲۷۱	فصل پنجم: ادب آموزان (مریبان)
۲۸۷	فصل ششم: روش‌های ادب آموزی (تربیت)

۶ دانش‌نامه قرآن و حدیث / ج ۲

فصل هفتم: آفات ادب آموزی (تریت) ۳۰۵

۸. اذان

درآمد ۳۲۰

فصل یکم: تشریع اذان ۳۲۷

پژوهشی درباره چگونگی تشریع اذان ۳۴۰

فصل دوم: بندهای اذان ۳۵۹

پژوهشی درباره بندهای اذان ۳۶۶

فصل سوم: تفسیر اذان ۳۸۱

فصل چهارم: ارزش اذان و مؤذن ۳۹۵

فصل پنجم: برکات اذان ۴۲۱

فصل ششم: آداب اذان ۴۳۱

فصل هفتم: اذان‌گوهای پیامبر خدا ﷺ ۴۶۹

سخنی درباره تعداد اذان‌گویان پیامبر خدا ﷺ ۴۸۶

۹. آزاررسانی

درآمد ۴۸۹

فصل یکم: نکوهش آزاررسانی ۴۹۵

فصل دوم: فضیلت، حکمت و برکات آزار نرساندن ۴۹۹

فصل سوم: نکوهش همه انواع آزاررسانی ۵۱۱

فصل چهارم: بدترین نوع آزاررسانی ۵۲۵

فصل پنجم: سزای مردم‌آزار ۵۴۱

فصل ششم: تحمّل آزار در راه خدا ۵۴۹

فصل هفتم: گوناگون ۵۵۳

فهرست‌ها ۵۵۷

الإخاء

برادری

درآمد	:	فصل یکم
تشییع برادری دینی	:	فصل دوم
تأکید بر برادری دینی	:	فصل سوم
برکات برادری دینی	:	فصل چهارم
حقوق برادری	:	فصل پنجم
نقش برادری دینی در تأسیس حکومت اسلامی	:	فصل ششم
صفات برترین برادران دینی	:	

درآمد

أخوت، در لغت

کلمه «أخ» (برادر) در لغت به دارندگان انواع پیوندهای نسبی و غیر نسبی اطلاق می‌گردد و هر کس با کسی یا چیزی ارتباط نزدیک داشته باشد، برادر آن شمرده می‌شود. بنا بر این، میان «أخ» و پیوندهای نسبی، اصطلاحاً عموم و خصوص مطلق برقرار است.

در القاموس آمده است:

الأخُ وَالْأُخْتُ مُشَدَّدَةٌ، وَالْأَخُو وَالْأَخَا، وَالْأَخُو، كَذَلِكِ، مِنَ النَّسَبِ وَالصَّدِيقُ وَالصَّاحِبُ.^۱

أخ وَأَخٌ (با تشدید) وَأَخُو وَأَخَاءُ وَأَخُو (بر وزن ذَلُو)، پیوند نسبی و نیز دوست و همدم است.

و در تاج العروس آمده:

الأخُ... مِنَ النَّسَبِ مَعْرُوفٌ وَهُوَ مَنْ وَلَدَهُ أَبُوكَ وَأُمُّكَ أَوْ أَحَدُهُمَا، وَيُطْلَقُ أَيْضاً عَلَى الْأَخِ مِنَ الرِّضَاعِ... وَقَدْ يَكُونُ الْأَخُ: الصَّدِيقُ وَالصَّاحِبُ.^۲

۱. القاموس المحيط: ج ۴ ص ۲۹۸ ماده «أخ».

۲. تاج العروس: ج ۱۹ ص ۱۴۲ ماده «أخ». نیز، ر.ک: أقرب الموارد: ج ۱ ص ۴۶ ماده «أخ».

آخ، خویشاوندی معروف است و او کسی است که پدر و مادرت و یا یکی از آن دو، او را به دنیا آورده باشند. به برادر رضاعی نیز گفته می‌شود. گاهی به معنای دوست و همراه می‌آید.

و در مفردات آمده:

الأصل أَخُو وَهُوَ الْمُشَارِكُ آخَرَ فِي الْوِلَادَةِ مِنَ الطَّرَفَيْنِ، أَوْ مِنْ أَحَدِهِمَا أَوْ مِنْ الرِّضَاعِ. وَ يُسْتَعَارُ فِي كُلِّ مُشَارِكٍ لِغَيْرِهِ فِي الْقَبِيلَةِ أَوْ فِي الدِّينِ، أَوْ فِي صَنْعَةٍ، أَوْ فِي مُعَامَلَةٍ، أَوْ فِي مَوَدَّةٍ، وَ فِي غَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الْمُنَاسَبَاتِ.^۱

اصل در «آخ»، «أَخُو» است و او کسی است که با دیگری در تولد از یک پدر و مادر و یا یکی از آن دو یا در شیر خوردن، شریک باشد. این تعبیر در مورد هر گونه شریک در قبیله، دین، حرفه، معامله، دوستی و جز اینها، به استعاره به کار می‌رود.

أَخَوَات، در قرآن و حدیث

بررسی موارد کاربرد کلمه «أَخ» و «أُخْت» در قرآن و حدیث، نشان می‌دهد که این واژه، در همان معانی لغوی آن (یعنی انواع پیوندهای نسبی و غیر نسبی) استعمال شده است.

در مجموع، در قرآن ۸۲ بار کلمه «أَخ» و مشتقات آن، و چهارده بار «أُخْت» و مشتقات آن، استعمال شده است.

معانی و کاربردهای «أَخ» در قرآن

کلمه «أَخ» و «أُخْت» در قرآن کریم، در این معانی به کار رفته است:

۱. پیوند نسبی، مانند: ﴿رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأُخِي﴾^۲ پروردگارا! من جز مالک خود و

۱. مفردات الفاظ القرآن: ص ۶۸.

۲. مانند: آیه ۲۵. نیز، رک: نساء: آیه ۱۱-۱۲ و ۲۳ و ۱۷۶، مانند: آیه ۳۰-۳۱ و ۸۷، اعراف: آیه ۱۱۱ ﴿

برادرم نیستم.

۲. پیوند رضاعی، مانند: «وَأَخَوْنُكُمْ مِنَ الرُّضْعَةِ»^۱ و خواهران رضاعی شما.

۳. پیوند دینی، مانند: «فَإِنْ لَّمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»^۲ اگر پدرانشان را

نمی‌شناسید، پس برادران دینی شمايند.

۴. پیوند مودت و دوستی، مانند: «وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ

مُتَقَابِلِينَ»^۳ آنچه کینه در سینه‌هایشان بود، بیرون آوردیم و برادرانه رو به روی هم بر تخت‌هایی نشسته‌اند.

۵. پیوند قبیله‌ای، مانند: «وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا»^۴ و به سوی عاد، برادرشان هود را

[فرستادیم].

۶. پیوند مصاحبت، مانند: «إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً»^۵ این برادرم، نود و

نه میش دارد.

۷. پیوند مشابَهت، مانند: «وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتَيْهَا»^۶ هیچ آیه‌ای را به

آنها نشان ندادیم، جز این که از همتایش بزرگ‌تر بود» یا «كُلَّمَا نَزَّلَتْ أَمَةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا»^۷ هر بار که

ج: و ۱۴۲ و ۱۵۰-۱۵۱، یونس: آیه ۸۷، یوسف: آیه ۵ و ۸۷ و ۵۸-۵۹ و ۶۵-۶۶ و ۷۰-۶۹ و ۷۶ و ۸۷ و ۸۹-۹۰ و ۱۰۰، توبه: آیه ۲۳-۲۴، مریم: آیه ۲۸ و ۵۲-۵۳، طه: آیه ۳۰ و ۴۰-۴۲، مؤمنون: آیه ۴۵، نور: آیه ۳۱ و ۶۱، فرقان: آیه ۳۵، شعرا: آیه ۳۶، قصص: آیه ۱۱ و ۳۵-۳۴، احزاب: آیه ۵۵، مجادله: آیه ۲۲، معارج: آیه ۱۱-۱۲ و عبس: آیه ۳۴.

۱. نساء: آیه ۲۳.

۲. احزاب: آیه ۵. نیز، ر.ک: بقره: آیه ۱۷۸ و ۲۲۰-۲۲۱، آل عمران: آیه ۱۵۶ و ۱۶۸، توبه: آیه ۱۱، احزاب: آیه ۱۸ و حجرات: آیه ۱۰ و ۱۲.

۳. حجر: آیه ۴۷. نیز، ر.ک: آل عمران: آیه ۱۰۳.

۴. هود: آیه ۵۰. نیز، ر.ک: اعراف: آیه ۶۵ و ۷۳ و ۸۵، هود: آیه ۶۱ و ۸۴، شعرا: آیه ۱۰۶ و ۱۲۴ و ۱۴۲ و ۱۶۱، نمل: آیه ۴۵، عنکبوت: آیه ۳۶، احقاف: آیه ۲۱ و ق: آیه ۱۳.

۵. ص: آیه ۲۳.

۶. زخرف: آیه ۴۸.

۷. اعراف: آیه ۳۸.

گروهی وارد [جهنم] شود، همکیشان خود را لعن می‌کنند».

۸. پیوند متابعت، مانند: «إِنَّ الْمُبْذَرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»^۱ ریخت و پاش کنندگان، برادران شیاطین اند».

۹. پیوند هماهنگی، مانند: «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ: «آیا به منافقان نگرستی که به همتایان‌شان از کافران اهل کتاب می‌گفتند: ...؟».

گفتنی است از معانی «برادری»، آنچه در این بخش مورد نظر است، عبارت است از «پیوند دینی»؛ اما سایر معانی به خواست خدا، در بخش‌های دیگر^۳ خواهند آمد.

برادری در اسلام

یک. تشریع قانون برادری در اسلام

تشریع (وضع) قانون برادری، یکی از برجسته‌ترین اقدامات فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی پیامبر اسلام است و به روشنی، حاکی از ارتباط وی با مبدأ وحی، و نهایت درایت، حکمت و مدیریت ایشان در هدایت و رهبری امت اسلامی است.

قرآن کریم، با جمله «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»^۲ در حقیقت، مؤمنان، برادران

۱. اسرا: آیه ۲۷. نیز، ر.ک: اعراف: آیه ۲۰۲.

۲. حشر: آیه ۱۱.

۳. برادری به معنای پیوند مودت در عنوان «المحبة (دوستی)» و به معنای پیوند مصاحبت در عنوان «الصحة (همنشینی)» در همین دانش‌نامه و به معنای پیوند نسبی و رضاعی در دانش‌نامه احادیث فقهی، به خواست خداوند متعال، مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت؛ اما سایر پیوندها نکته خاصی که موجب طرح مستقل آنها باشد، ندارند و لذا در عناوین مرتبط با آنها (مثل: نفاق، تبذیر و ...) مطرح خواهند گردید.

۴. حجرات: آیه ۱۰.

[یکدیگر] اند، قانونی را تشریع کرده که بر اساس آن، نسبت و پیوندی میان یکایک مسلمانان، ایجاد می شود که پیش از آن، وجود نداشت. این پیوند، «برادری دینی» نامیده می شود.

نکته قابل تأمل، این که: از نظر اسلام، تنها این نوع پیوند برادری است که آثار شرعی و حقوقی دارد، بدین معنا که پیوند برادری دینی، اگر با پیوند نسبی همراه شود، در ازدواج و ارث، آثار شرعی و حقوقی دارد، و اگر با پیوند رضاعی توأم گردد، در ازدواج، آثاری بر آن مترتب می گردد، و اگر با هیچ یک از پیوندهای نسبی و رضاعی همراه نباشد، آثار شرعی و حقوقی خاصی دارد که در فصل سوم و چهارم این بخش، بدانها اشاره می شود.

اما پیوند نسبی و رضاعی بدون پیوند دینی، از نظر اسلام، اثری بر آنها مترتب نیست، مانند دو نفر که به طور نامشروع، در پدر یا مادر و یا هر دو، شریک اند. اسلام، همان طور که میان فرزندان متولد از زنا با پدرش، نسبتی قائل نیست، تولد دو نفر از یک پدر و مادر، یا شیر خوردن آنان را از یک مادر، بدون پیوند دینی، معتبر و منشأ آثار شرعی و حقوقی نمی داند.

دو. ایجاد قوی ترین پیوندهای اجتماعی

اسلام، با تشریع قانون برادری دینی، از یک سو با تعصب های ناروای نژادی، قبیله ای و حزبی به مبارزه برخاست و از سوی دیگر، قوی ترین و کارآمدترین پیوندهای اجتماعی و سیاسی را در امت اسلامی به وجود آورد.

ادبیاتی که احادیث اسلامی برای تبیین پیوند دینی به کار گرفته اند، فوق العاده تأمل برانگیز و جالب توجه است. احادیث اسلامی، نه تنها همه مسلمانان را برادر یکدیگر می دانند، بلکه تأکید می کنند که آنان، برادر یکدیگر از یک پدر و مادر

هستند^۱ و این برادری، ریشه در طینت و فطرت و نورانیت جان آنان دارد.^۲

سه. اسلام، دین دوستی و برادری

اسلام، دین دوستی و برادری است.^۳ از این رو، برای هر چه نزدیک‌تر شدن مسلمانان به یکدیگر، این آیین، تنها به تشریع قانون برادری دینی و تأکید بر آثار و برکات فردی و اجتماعی^۴ و دنیوی و اخروی آن^۵، بسنده نکرده، بلکه محبت مسلمانان را نسبت به یکدیگر، به عنوان یک فریضه دینی، واجب کرده است، چنان که از پیامبر اسلام، روایت شده است:

الْحُبُّ فِي اللَّهِ فَرِيضَةٌ.^۶

دوستی در راه خدا، یک فریضه است.

و از این بالاتر، می‌فرماید:

أَوْثَقُ عَزَى الْإِيمَانِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ.^۷

محکم‌ترین رشته ایمان، دوستی و دشمنی در راه خداست.

و از این بالاتر، می‌فرماید:

هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ وَالْبُغْضُ؟^۸

آیا دین، جز دوستی و رزیدن و دشمنی کردن است؟!

۱. ر.ک: ص ۲۷ (برادری / فصل یکم / مؤمن، برادر پدر و مادری مؤمن است).

۲. ر.ک: ص ۲۷ ح ۸-۱۰.

۳. توضیح بیشتر این مطلب، در عنوان «المحبة (دوستی)» خواهد آمد. گفتنی است که بخشی از مسائل مشترک میان عنوان دوستی و برادری، در آن عنوان، مطرح خواهد شد.

۴. ر.ک: ص ۲۳ (برادری / فصل یکم: تشریع برادری دینی).

۵. ر.ک: ص ۳۱ (برادری / فصل یکم / جامعه دینی، همانند پیکری واحد است).

۶. ر.ک: ص ۴۱ ح ۴۲.

۷. ر.ک: ص ۴۷ ح ۵۵.

۸. ر.ک: ص ۴۳ ح ۴۷.

دوستی و برادری مسلمانان با یکدیگر، تا آن جا مورد تأکید اسلام است که از پیامبر خدا روایت شده است:

مَنْ أَحَبَّ رَجُلًا فِي اللَّهِ لِعَدْلٍ ظَهَرَ مِنْهُ - وَهُوَ فِي عِلْمِ اللَّهِ مِنْ أَهْلِ النَّارِ - آجَزَهُ اللَّهُ عَلَى حُبِّهِ إِيَّاهُ كَمَا لَوْ أَحَبَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ!^۱

هر کس مردی را به خاطر عدالتی که از او سر زده، در راه خدا دوست بدارد، در حالی که آن مرد در حقیقت، اهل جهنم است، خداوند به وی، به خاطر دوست داشتن آن مرد، پاداش می دهد، به همان سان که مردی از اهل بهشت را دوست می دارد.

چهار. حکمت قانون برادری دینی

حکمت تشریع قانون برادری دینی در اسلام و تأکید بر وجوب محبت مسلمانان نسبت به یکدیگر، در واقع، ساختن جامعه ای است که پیوند دوستی و برادری در آن، به حدی قوی و استوار باشد که مردم، احساس کنند همگی اعضای یک پیکرند تا اگر عضوی احساس رنج و درد کرد، سایر اعضا احساس مسئولیت و همدردی نمایند و در خدمت درمان آن باشند، چنان که از پیامبر خدا روایت شده است:

يَنْبَغِي لِلْمُؤْمِنِينَ أَنْ يَكُونُوا فِيمَا بَيْنَهُمْ كَمَنْزِلَةِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، إِذَا اشْتَكَى غَضُو مِنْ جَسَدِهِ تَدَاعَى سَائِرُ جَسَدِهِ.^۲

شایسته است که مؤمنان، در میان خود، همانند یک تن باشند، به گونه ای که هر گاه عضوی از آن تن به درد آمد، سایر اعضا، همدردی کنند.

ساختن جامعه ای با این ویژگی، در گفتار، آسان است؛ اما تحقق عملی آن، فوق العاده دشوار است. رسیدن به این فلسفه و هدف، تنها یک راه دارد و آن، اخلاص در دوستی، و برادری برای خداست.

۱. ر.ک: ص ۵۵ ح ۷۰.

۲. ر.ک: ص ۳۱ ح ۱۴.

راز تأکید احادیث اسلامی بر «أَخَوَاتُ فِي اللَّهِ» (برادری در راه خدا) و «مَحَبَّتُ فِي اللَّهِ» (دوستی در راه خدا) این است که هدف از تشریع قانون برادری - که همان وحدت کلمه و یک‌پارچگی امت اسلامی است - جز از این راه، قابل تحقق نیست.

پنج. نقش برادری دینی در تأسیس حکومت اسلامی

بر پایه متون دینی‌ای که در این بخش خواهد آمد، پیامبر ﷺ برای منسجم نمودن هواداران خود، دو بار از طرح پیوند برادری بهره گرفت: یک بار قبل از هجرت در مکه و بار دوم، پس از هجرت در مدینه.

این اقدام سیاسی - الهی، بخصوص پس از هجرت مسلمانان به مدینه، در تأسیس نخستین حکومت اسلامی، نقشی بنیادین داشت؛ زیرا جامعه اسلامی، از یک سو با خطر مشرکان فریض و عموم بت پرستان و همچنین خطر یهود مدینه - که در داخل و خارج شهر، زندگی می‌کردند و ثروت و امکانات فراوانی داشتند - مواجه بود و از سوی دیگر، نیروهای تازه‌مسلمان، دچار از هم گسیختگی بودند؛ چرا که دو طایفه اوس و خزرج، با هم دشمنی و کینه دیرینه داشتند و میان مهاجران و انصار نیز از نظر فکری و فرهنگی، اختلاف وجود داشت.

در این جا بود که آیه اخوت: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» در حقیقت، مؤمنان، برادران [یکدیگر] اند» نازل شد و پیامبر اسلام، با الهام الهی، همچون سیاستمداری پخته و کار آزموده، با به کارگیری مجدد طرح برادری دینی، میان مسلمانان و بویژه مهاجران و انصار، وحدت سیاسی و معنوی ایجاد کرد و بدین سان بر معضل اختلافات داخلی فائق آمد و با انسجام پیروان خود در برابر دشمنان اسلام، حکومت اسلامی را بنیان نهاد.

اجرای این طرح، بدین گونه بود که روزی در یک انجمن عمومی، ایشان رو به

هواداران خود کرد و فرمود: «دو تا دو تا با یکدیگر برادر شوید».^۱ در تواریخ اسلامی، مشخصات کسانی که با هم برادر شده‌اند، ضبط شده که زیباترین انتخاب، انتخاب شخص پیامبر ﷺ بود که امام علی علیه السلام را به برادری خود، انتخاب کرد و در این باره فرمود:

أَنْتَ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ؛^۲

تو، برادر من در دنیا و آخرتی.

بر اساس متون تاریخی و حدیثی، یکی از آثار برادری دینی، در آغاز، ارث بردن از یکدیگر بود که پس از قوت یافتن اسلام، این حکم، نسخ گردید.^۳

شش. تجدید حیات برادری دینی در آخر زمان

در باب ششم از فصل پنجم این بخش، احادیثی آمده که در آنها پیامبر اسلام، از مردمی یاد می‌کند که در آخر زمان به یاری اسلام خواهند شتافت، و پیامبر خدا، آنان را به دلیل قوت ایمان و سرسختی در مسئولیت‌پذیری، برادر خود می‌نامد.

تأمل در این احادیث و ملاحظه آنها در کنار احادیثی که در ذیل آیاتی آمده که از یاوران اسلام در آینده تاریخ پیشگویی کرده‌اند، مانند: «فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»^۴ به زودی، خدا گروهی [دیگر] را می‌آورد که آنان را دوست دارد و آنان نیز او را دوست دارند و «وَإِنْ تَوَلَّوْا يَنْتَحِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ»^۵ و اگر روی برتایید، [خدا] جای شما را به مردمی غیر از شما خواهد داد، پژوهشگر را به این نتیجه و جمع‌بندی می‌رساند که طرح برادری دینی که در سپیده‌دم اسلام، یکی از مقدمات اصلی پیروزی مسلمانان و

۱. ر.ک: ص ۱۳۷ ح ۲۰۸.

۲. ر.ک: ص ۱۳۱ ح ۲۰۳ و ص ۱۳۳ ح ۲۰۵ و ص ۱۳۹ ح ۲۱۳ و ص ۱۴۵ ح ۲۱۷ و ص ۱۴۷ ح ۲۱۸ و ص ۱۴۹ ح ۲۲۱.

۳. ر.ک: ص ۱۳۵ ح ۲۰۶.

۴. مانند: آیه ۵۴.

۵. محمد: آیه ۳۸.

تأسیس حکومت اسلامی به رهبری پیامبر ﷺ بود، در آخر زمان با قوت بیشتری تجدید خواهد شد و به خواست خداوند متعال، زمینه را برای تشکیل حکومت جهانی اسلام به رهبری مهدی آل محمد - عجل الله تعالی فرجه - و تحقق وعده الهی «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»^۱ تا آن را بر هر چه دین است، پیروز کند، فراهم خواهد ساخت.^۲

هفت. مبنای «عقد اخوت» چیست؟

در پایان، یکی از مسائلی که شایسته است در این جا مورد بررسی قرار گیرد، این است که عقد اخوت که در جامعه ما اخیراً بین پاره‌ای از متدینان رواج یافته، آیا ریشه‌ای در احادیث اسلامی دارد یا خیر؟

محدث نوری^۳ در کتاب مستدرک الوسائل، در بیان اعمال عید غدیر، از صاحب کتاب ریاض العلماء، در ذکر صورت اجازه یکی از علما چنین نقل کرده است:

و عقد بینی و بینة الإخاء فی ذلک الیوم المبارک، الذی وقع فیہ النص من سید الأنام^۴ علی الخصوص بالإخاء فی ذلک المقام.

میان من و او در این روز فرخنده، پیمان برادری بسته شد، آن گونه که از آقای مردمان^۵ نص ویژه‌ای دایر بر پیمان برادری در این مقام، رسیده است.

سپس صاحب مستدرک می‌گوید:

قلت: لم نعر علی النص الذی أشار إلیه، ولا علی کیفیة هذا العقد فی مؤلف إلابی

کتاب زاد الفردوس لبعض المتأخرین، قال فی ضمن أعمال هذا الیوم المبارک:

وینبغي عقد الأخوة فی هذا الیوم مع الإخوان، بأن یضع یده الیمنی علی یمنی

۱. توبه: آیه ۳۳، نیز، ر.ک: فتح: آیه ۲۸، صف: آیه ۹.

۲. در دانش‌نامه امام مهدی^۶ به تفصیل به این موضوع خواهیم پرداخت، ان شاء الله.

أخيه المؤمن، و يقول: «واخيتك في الله، و صافيتك في الله، و صافحتك في الله، و عاهدت الله و ملائكته و كتبه و رسله و أنبياءه و الأئمة المعصومين عليهم السلام، على أنني إن كنت من أهل الجنة و الشفاعة، و أذن لي بأن أدخل الجنة، لا أدخلها إلا و أنت معي»، فيقول الأخ المؤمن: «قبلت»، فيقول: أسقطت عنك جميع حقوق الأخوة، ما خلا الشفاعة و الدعاء و الزيارة^۱.

من حدیثی را که او به آن اشاره کرده و نیز چگونگی پیمان برادری را، جز در زاد الفردوس که از مؤلفات یکی از متأخران است، نیافتم. وی در ضمن اعمال این روز فرخنده، گفته است: شایسته است که در این روز، با برادران، عقد اخوت بسته شود، بدین گونه که دست راست را بر دست راست برادر مؤمنش بگذارد و بگوید: «با تو در راه خدا، پیمان برادری می‌بندم و با تو در راه خدا، یکرو (خالص) شدم و در راه خدا، با تو مصافحه کردم و با خداوند و فرشتگانش و کتاب‌هایش و پیامبرانش و فرستادگانش و امامان معصوم علیهم السلام، عهد بستم بر این که اگر از اهل بهشت و شفاعت شدم و اجازه یافتم که وارد بهشت شوم، داخل آن نشوم، مگر این که تو همراهم باشی» و آن یکی پاسخ دهد: «پذیرفتم». سپس ادامه دهد: «همه حقوق برادری را از تو ساقط کردم، جز شفاعت، زیارت و دعا را».

محدث قمی رحمته الله ضمن نقل صیغه اخوت از منبع یاد شده، می‌افزاید:
و محدث فیض نیز در خلاصة الأذکار، صیغه اخوت را قریب به همین نحو، ذکر نموده است.

و آن گاه آورده:

پس قبول نماید طرف مقابل از برای خود یا موکل خود به لفظی که دلالت بر قبول نماید. پس ساقط کنند از همدیگر، جمیع حقوق اخوت را، ماسواى دعا و زیارت.^۱

در این باره، چند نکته، قابل تأمل و بررسی است:

الف - برادری اسلامی، نیازی به اجرای صیغه عقد ندارد

پیوند برادری (اخوت) در امت اسلامی، مورد تأکید قرآن و احادیث اسلامی است و همان طور که اشاره کردیم، آثار شرعی و حقوق اجتماعی ویژه‌ای دارد که ترتب آن، نیازی به اجرای صیغه عقد اخوت ندارد، در عین حال که قابل اسقاط هم نیست.

ب - صیغه عقد اخوت، از اهل بیت علیهم‌السلام نرسیده است

در هیچ حدیثی به اجرای صیغه عقد اخوت، توصیه نشده و آنچه محدث نوری نقل کرده، به تصریح خود وی، روایت شده از اهل بیت علیهم‌السلام نیست. در جریان ایجاد برادری میان مسلمانان در سال اول هجرت نیز چیزی به عنوان صیغه عقد اخوت وجود نداشته است. ظاهراً این صیغه، ساخته کسی است که از باب خیرخواهی، برای تقویت دوستی و برادری میان مسلمانان، آن را انشا کرده است.

همچنین متنی که صاحب ریاض العلماء، بدان اشاره کرده، چنان که محدث نوری آورده، یافته نشده، و اگر چنین متنی وجود داشت، بی‌تردید، لااقل در شرایط کنونی از طریق جستجوی رایانه‌ای دستیابی به آن، ممکن بود. شاید مقصود وی از متن مورد اشاره، همان حدیثی است که دلالت دارد پیامبر خدا در روز عید غدیر، امام علی علیه‌السلام را به برادری برگزید.

ج - صیغه عقد اخوت، ایراد محتوایی دارد

آنچه به عنوان صیغه عقد اخوت مطرح شده، از نظر محتوا نیز بی اشکال نیست؛ زیرا:

اولاً همان طور که اشاره کردیم، حقوق برادری دینی که در احادیث اسلامی مورد تأکید قرار گرفته، قابل اسقاط نیست.

ثانیاً با عداوت به این که آینده انسان، قابل پیش بینی نیست، تعهد شرعی به این که شخص متعهد، بدون همراهی او به بهشت نرود، در صورتی که همراه، مستحق شفاعت نباشد، صحیح نیست.

د - مکروه بودن اجبار خود بر چیزی

آخرین نکته، این است که از منظر احادیث اهل بیت علیهم السلام، ایجاد تعهدات وجوبی برای خود، نه تنها ممدوح نیست، بلکه مذموم است.^۱ بنا بر این، حاصل بررسی های انجام شده نشان می دهد که ایجاد تعهد شرعی با صیغه عقد اخوت مورد اشاره، اگر مذموم نباشد، بی تردید، اقدامی در خور ستایش نخواهد بود.

۱. ر.ک: وسائل الشیعة: ج ۲۳ ص ۳۰۳ (باب ششم: کراهة إيجاب الشيء على النفس دائماً).